

Світлана БЕНЦАЛ,
 учитель СЗШ І–ІІІ ст.
 з поглибленим вивченням
 іноземних мов
 смт Залізіч Зборівського р-ну
 Тернопільської обл.

«ЧОРНА РАДА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША – ПЕРШИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Урок у 9 класі

Мета: ознайомити учнів зі змістом роману «Чорна рада»; спираючись на текст твору, розкрити причини протистояння сил державотворення і руїництва; допомогти учням усвідомити суспільний ідеал, утілений П.Кулішем через проблематику роману, а також зрозуміти символіку твору; виховувати старшокласників у душі народної моралі, народних ідеалів; плекати патріотичні почуття; сформувати переконаність у важливості для громадянина України збереження свободи і незалежності рідного краю, його державності.

Цілі уроку.

Учні повинні знати:

- образи і символіку твору;
- риси романтизму в романі;
- основну ідею і проблеми роману.

Учні повинні вміти:

- розрізняти жанри: *роман, історичний роман, роман-хроніка*;
- висловлювати власні міркування з приводу актуальності порушених у романі «Чорна рада» проблем відродження, культурного збагачення нації;
- пояснити роль образу Божого чоловіка;
- характеризувати образи і розкривати символи твору;

Тип уроку: урок вивчення й аналізу художнього твору.

Форми і методи роботи: бесіда, усні відповіді учнів, робота у групах, текстологічний аналіз, «Групування», «Асоціативний кущ», складання сенкану, анкети твору.

Обладнання: портрет П.Куліша, текст роману «Чорна рада», аудіозаписи музики, таблиця «Ознаки романтизму».

Випереджувальні завдання.

- Прочитати роман «Чорна рада».
- Історико-дослідницькій групі – підготувати повідомлення про історичні постаті Якіма Сомка та Івана Брюховецького.

• Групі «літературознавців» – скласти повідомлення про історію створення «Чорної ради», джерела написання.

Епіграф: Ой настала жаль-туга да по всій Україні.
«Дума про Хмельницького»

Перебіг уроку

Повідомлення теми, мети та завдань уроку.
Мотивація навчальної діяльності.

Актуалізація опорних знань.

Після смерті Богдана Хмельницького становище України різко погіршилося – і з вини сусідів, і з вини своїх же вельможних користолюбців. Москва не

додержувала підписаних у Переяславі угод, Польща і кримський хан тиснули з обох боків. Проте народ не хотів визнавати чужої влади. Між гетьманом і козацькою старшиною точилися чвари за булаву, за те, до кого з сусідів пристати.

1663 рік вважається початком Великої Руїни, яка знищила державний устрій, розбудований Хмельницьким. Українську державність було остаточно втрачено.

[?] Визначити жанр твору.

(«Чорна рада» – історичний роман-хроніка.)

Словникова робота.

Роман – значний за обсягом і складний за композицією прозовий (рідше – віршований) епічний твір, у якому змальовано масштабні події, порушено значущі проблеми доби, діє велика кількість персонажів, характери головних героїв подано в розвитку, динаміці. Роман охоплює тривалий часовий проміжок, у ньому є кілька взаємопов'язаних сюжетних ліній.

Історичний роман – роман, сюжетно побудований на історичному матеріалі, основним предметом зображення якого є історичні події. У такому романі масштабно змальовуються певна доба та її видатні діячі.

Роман-хроніка – великий за обсягом прозовий твір, у якому послідовно розкриваються значущі суспільні, історичні, родинні події протягом тривалого часу.

[?] На основі яких підстав твір «Чорна рада» означуємо як історичний роман-хроніку?

(В основу роману покладені події, що насправді відбувалися в Україні в часи Руїни. Вони й послужили тлом, на якому розгортаються романні колізії, діють реальні історичні постаті. Автор багато працював над вивченням і осмисленням умов, які призвели до обрання гетьманом Івана Брюховецького, і з великою вірогідністю відтворив їх.)

[?] Що вам відомо про період в історії України, який образно називається добою Великої Руїни, про таких діячів того часу, як Яким Сомко та Іван Брюховецький?

Освоєння теми уроку.

Доповідь історико-дослідницької групи.

(Виступи членів історико-дослідницької групи учні конспектують у зошити.)

1-ше повідомлення. Після смерті Богдана Хмельницького в Україні зав'язалася боротьба за гетьманську булаву. Претенденти, зокрема Іван Брюховецький та Павло Тетеря, дбали не про долю України, а про власну вигоду. До 1663 року гетьманом України був Юрій Хмельницький, а коли він зрікся

гетьманства, у розколотій на дві частини Україні почався період анархії і чвар, який Микола Костомаров назвав добою Руїни. Лівобережна Україна залишилася під владою Москви, а Правобережна на правах автономії ввійшла до складу Польщі. В 1662 році старшинська рада в Козельці гетьманом Лівобережної України обрала Якіма Сомка. Однак він був наказним (тимчасово виконуючим обов'язки) гетьманом, оскільки царський уряд не затвердив цього обрання. Яким Сомко відомий в історії як сподвижник Богдана Хмельницького, брат його першої дружини, що належала до тієї частини козацької верхівки, яка орієнтувалася на союз із Росією, і вів боротьбу за гетьманську булаву з ніжинським полковником Золотаренком.

2-ге повідомлення. Ще один претендент на гетьманську булаву – Іван Брюховецький. Уперше його ім'я в історії звучить як Іванець, що свідчить про його низьке походження і становище слуги при Хмельницькому. Він зумів прихилити до себе козацьку голоту тим, що виставляв себе ненависником панства й багатства. У цей час в Україні булава переходила з рук у руки, і Брюховецькому захотілося теж потримати її у своїх руках. Іванець зрозумів, що Запорозька Січ – своєрідна автономія, і керуючи нею, можна керувати всією Україною. Перед Ніжинською радою Брюховецький пообіцяв запорожцям, що дозволить безкарно грабувати майно Сомка, Золотаренка та їхніх прибічників. Ця обіцянка поширилася і на чернь, яка допомогла йому стати гетьманом. Та щойно Іванець досягнув мети, він наказав низовцям розігнати чернь, а своїх політичних ворогів знищити фізично. Сомкові й Золотаренкові прилюдно було відрубано голови. При владі Брюховецький протримався п'ять років.

2 Розкажіть про історію написання роману «Чорна рада». Якими джерелами користувався письменник?

Доповідь групи «літературознавців».

(Учні конспектують виступи «літературознавців».)

1-ше повідомлення. «Чорна рада» – перший український історичний роман, написаний 1857 року одночасно українською і російською мовами.

Є дві версії, які пояснюють назву роману П.Куліша – «Чорна рада». Перша: вважається, що Ніжинська рада була названа чорною, бо в ній уперше в українській історії брала участь чернь. Друга пов'язана з багатозначністю слова *чорна*. Це слово в українській мові часто вживається у значенні *підла, незаконна, неправомірна, злочинна*. В історії України чорними називали ті ради, наслідком яких було не демократичне волевиявлення, а державний переворот. Ніжинська рада – одна з них. Вибори були неправомірні, оскільки не прибула значна кількість реєстрових козаків, голота голосувати не мала права. Зазвичай переможець ніколи не карав на горло переможеного, з миром відпускав додому. А тут сталося навпаки.

2-ге повідомлення. Сюжетну основу роману «Чорна рада» Куліш почерпнув із літописів, зокрема «Літопису Самовидця», що його він перший дослідив і ввів у науковий обіг.

Звернімося до тексту літопису:

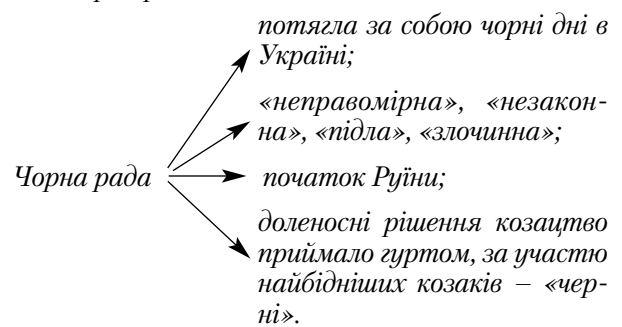
«Року 1663... Як вдарено в бубни на раду, Брюховецький ведлуг постанови, пішо військо припровадив к намету своєї сторони на ту раду. І Сомко не зо зволився; і сам, і усі козаки, при ньому будучі, яко люди достатні, на конях добрих, шатно і при оружжю, як до війни...

І скоро тая рада стала, і боярин вийшов з намету і почав читати грамоту і указ його царського величства, не дано того скончити, ані слухаючи письма царського величства, зараз крик стався з усіх сторін о гетьманство... І на столець обоїх саджають.

А далі і межі собою узялися битися, і бунчук Сомков зламали, заледве Сомко вирвався през намет царський і допав коня. І кінная старшина, а інших позабивно до кілька чоловіка.

І так сторона Сомкова мусила уступати до табору свого, а сторона Брюховецького на столець всадила Брюховецького, зопнувши князя, і гетьманом окрикнула, давши одному булаву і бунчук у руки».

«Групування». Які асоціації викликають у вас слова «Чорна рада»?

2 Яким епізодом розпочинається роман? З якою метою автор звертається до хронологу подорожі?

(Головні герої подорожують просторами України, перед очима постають золотoverхий Київ, хутір Хмарище, Романовський Кут.)

2 Наскрізним у творі є мотив дороги. Яка його роль?

(З одного боку – це композиційний прийом, який допомагає створити цілісний образ чогось великого; з другого – символізує майбутнє, вибір шляху для розтерзаної України, і різні герої вибирають різні дороги – у прямому й переносному значенні.)

2 Пригадайте, в якому творі Т.Шевченка використано прийом подорожі?

(У поемі «Сон».)

Робота з текстом. Дійові особи роману (історичні й вигадані) можна згрупувати відповідно до основного конфлікту: прибічники Івана Брюховецького і прихильники Якіма Сомка. В образі цього останнього автор утілює власний ідеал гетьмана – освіченого, розумного, талановитого діяча, здатного об'єднати всі землі України в самостійну державу шляхом відновлення її давньої слави.

2 Знайдіть у тексті і зачитайте висловлювання Сомка про ставлення до панської Польщі, запорозь-

кого демократизму, міської голоти, старшини та своїх супротивників.

«Нехай і міщанин, і посполитий, і козак стоїть за своє право; тоді буде на Україні і правда, і сила» тощо.)

2. Яка найзаповітніша мрія Сомка?

«Зложити докупи обидва береги Дніпрові, щоб обидва береги Дніпрові приклонилися під одну булаву! Я одже скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Тетерю. Виженем недоляшка з України, одтиснем ляхів до самої Случі, держачись за руки з Москвою, і громитимемо усякого, хто покується ступити на руську землю.»

3. На що спрямовані слова й діла Сомка?

«На відродження й об'єднання України, досягнення її стабільності й могутності. Саме гетьман Сомко найповніше виражає державницькі погляди Пантелеймона Куліша, його сподівання на козацьку старшину, яка може, услід за Хмельницьким, забезпечити порядок і добробут, мир і злагоду у країні.»

4. Яким постає перед нами полковник Шрам? Зверніться до тексту роману.

«Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного... Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то він устряв до козацького війська, бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як летється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями.»

5. Що споріднює Шрама з Сомком?

«Шрам – найвірніший однодумець Сомка, поборник об'єднання України, прихильник міцної гетьманської влади. Він веде на Правобережжі боротьбу проти шляхетсько-польського ставленника Тетері, а на Лівобережжя прибув, щоб підтримати Сомка на Чорній раді. Він вступає в суперечки з міщанами: «Де в світі видано, щоб увесь люд жив при одному праві? Усякому своє...»

6. Виразником яких сил виступає Шрам?

«Полковник є представником тієї козацької старшини, яка уособлює свідомість, честь, гідність.»

7. Як змальовано образ Брюховецького в романі з погляду історичної вірогідності?

«Характер Брюховецького як історичної особи в романі відтворено правдиво. Це політичний авантюрист, людина без совісті й честі. Заради здобуття влади він своїми пустими обіцянками і фальшивим народолюбством зумів привернути козацтво на свій бік.»

8. Яка прикметна особливість вдачі Брюховецького?

«Цей образ один з найдинамічніших у творі, адже Брюховецький змінює маски відповідно до обставин. Остаточним викриттям цього «патріота» став наказ стратити Сомка.»

9. Як автор ставиться до Брюховецького? З чого це видно?

«Автор не приховує свого негативного ставлення до цього героя, наділяючи його недвозначною характеристикою: «нищий Іванець.»

Створення сенканів. Складіть сенкани до головних героїв роману «Чорна рада».

Зразок

1. Сомко.

2. Мудрий, поміркований.

3. Мріє, не мириться, відстоює.

4. Прагне «зложити докупи обидва береги Дніпрові».

5. Патріот.

1. Брюховецький.

2. Підступний, хитрий.

3. Обманює, зраджує, лицемірить.

4. Принизив авторитет України.

5. Зрадник.

Робота у групах. Створити «асоціативний куш», визначаючи порушені в романі проблеми. Стисло пояснити сутність проблем.

Зразок

◆ Розгляньте наведену таблицю й доведіть, що «Чорна рада» вписується в напрям романтизму.

Риси романтизму

- ✓ Протистояння високих ідеалів і сірої буденності.
- ✓ Піднесення державницької ідеї.
- ✓ Змалювання виняткових характерів у виняткових обставинах.
- ✓ Увага до історичного минулого, героїв, лицарів.
- ✓ Звернення до фольклору.

Орієнтовні відповіді учнів.

• Пантелеймон Куліш замилюється добою козащини, показує незвичайних, гордих, сміливих героїв (Тур, Пугач).

• Письменник зображує романтичні почуття закоханих і подолання ними всіх перешкод на шляху до щастя.

• У творі багата символіка (співи кобзаря, образи героїв, що сповідують контрастні ідеали: добро і зло, велич і нищість).

Актуальна цитата. Поміркуйте над висловлюванням провідного сучасного літературознавця Євгена Нахліка. Як ви розумієте ці слова?

«Вустами “Божого чоловіка” Куліш, по суті, знецінює історію, позбавляє її будь-якого значного сенсу... Історичне буття виявляється минулим, відносним, а отже, й неістотним, тоді як абсолютним смислом наділяється сакральний час – вічність, Бог... Такий підхід – не що інше,

як одна з характерних антимоній романтизму, який схилився, з одного боку, до освячення історії, а з іншого – до трактування її як тимчасової форми буття, одного з проявів вічності...»

Закріплення вивченого матеріалу.

Самостійна робота. Заповніть «анкету твору». (Графи, заповнені курсивним текстом, – учнівські відповіді.)

Автор	<i>Пантелеймон Куліш</i>
Назва	<i>«Чорна рада»</i>
Жанр	<i>Історичний роман-хроніка</i>
Тема	<i>Змалювання боротьби за гетьманську булаву</i>
Герої	<i>Яким Сомко, полковник Шрам, Петро Шрам, Іван Брюховецький, Леся Череванівна, Черевань, Матвій Гвинтовка, Васюта, Кирило Тур, Божий чоловік, Чорногор, Пугач, народ</i>
Час дії	<i>1663 рік</i>
Основна думка	<i>«Зложити докупи два береги Дніпрові»</i>

Проблематика	<i>Патріотизм і незалежність, ставлення влади до народу, роль державного діяча, народ і співець</i>
Сюжетні лінії	<i>Власне історична (боротьба за гетьманську булаву); любовна (любовний трикутник Леся Череванівна – Петро Шраменко – Кирило Тур)</i>

Підсумок.

[?] Чи є актуальним роман «Чорна рада» в наш час? (До сучасників та нащадків П.Куліш звертається із закличком, який із плином часу не втратив своєї актуальності: «... Дбаймо про свою будучину, знаймо добре, що ми в себе вдома, серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній хаті, що ніхто нам її не дасть, ніхто не підійме, ніхто ж не обігріє та не освітить так, як ми самі». Ці слова варто запам'ятати.)

Домашнє завдання. Дати розгорнуту письмову відповідь на запитання «Які з сучасних проблем українства прочитуються в історичній ретроспекції «Чорної ради» П.Куліша?»

Любов ГАРТУН,
учитель
Малківської ЗОШ І–ІІІ ст.,
Прилуцький р-н,
Чернігівська обл.

ПУНКТОГРАМИ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

11 клас

Мета: поглибити, узагальнити й систематизувати знання учнів про пунктограми у простому реченні; формувати вміння та навички ставити потрібні розділові знаки у простому реченні та правильно вживати такі речення в мовленні; удосконалити вміння порівнювати й узагальнювати факти, поняття; розвивати самостійність мислення, усне й писемне мовлення, уміння виділяти головне в навчальному матеріалі, виховувати любов до рідного слова, досягти свідомого ставлення учнів до мови як універсальної скарбниці духовних надбань народу.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

Перебіг уроку

Повідомлення теми, мети та завдань уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів.

Актуалізація учнівських знань, засвоєних у попередніх класах.

Бесіда

Які мовні одиниці вивчає синтаксис?

Що включає в себе пунктуація? Назвати відомі розділові знаки.

Поміркуйте, чи може один розділовий знак накладатися на інший.

Навести приклади подвійних розділових знаків.

«Мозковий штурм».

Яке речення називається простим?

Чим може бути ускладнене просте речення?

Якими розділовими знаками здебільшого виділяються ускладнювальні компоненти у простому реченні?

Чи може вживатися тире у простому неускладненому реченні? Відповідь проілюструвати прикладами.

Які розділові знаки ставимо при однорідних членах речення?

Коли в реченнях зі звертаннями ставимо знак оклику, а коли – кому? Від чого це залежить? Довести це на власних прикладах.

Які розділові знаки потрібно ставити при вставних словах та вставлених конструкціях?

Як виділяються уточнювальні члени речення?

Як виділяються на письмі поширені й непоширені прикладки? Навести приклади.

Дати визначення пунктограм.

Удосконалення пунктуаційних умінь і навичок.

Дослідження-аналіз з усним обґрунтуванням. Прочитати текст. Схарактеризувати речення за будовою.

Іван Багрянний (справжнє прізвище Лозов'ягін) народився 2 жовтня 1906 року в селі Куземин на Полтавщині (нині Сумська область) у родині муляра.